

SECTION 2. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-558-7-4>

PROTECTION OF HUMAN INFORMATION RIGHTS IN CONDITIONS OF SOCIAL CRISIS: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Kushakova-Kostytska N. V.

*Doctor of Law, Professor, Honored
Lawyer of Ukraine,
Leading Researcher,
Institute of Law-Making and Scientific
and Legal Expertise
of the National Academy of Sciences
of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Кушакова-Костицька Н. В.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
Інститут правотворчості
та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

В умовах кризових ситуацій у соціумі інформаційна війна та пропаганда набувають надзвичайного значення. У цьому контексті, зокрема, під час воєнних конфліктів, постає питання обмеження права на інформацію, задекларованого практично в усіх сучасних конституціях, а також у численних міжнародних актах, насамперед у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Конвенції про захист прав та основних свобод людини (1950 р.), Загальній декларації прав людини (1948 р.) тощо.

Аналізуючи зміст інформаційних прав в філософському ракурсі, необхідно насамперед визначитися з поняттям інформації. Історично в нашому суспільстві склалося, що інформація як окрема наукова категорія з погляду технічних спеціалістів – це набір будь-яких даних; з точки зору гуманітаріїв – це певні відомості. Різниця на перший погляд незначна, але вона відображає сьогодні суть необхідності інтеграції і синтезу наукових дисциплін: гуманітарних і технічних, точних і природознавчих, класичних і новітніх. Без усвідомлення загальних процесів не стільки матеріального, скільки інформаційного

простору, в якому існує сучасне суспільство, неможливо достеменно визначити, на що реально людина має право – на яку саме інформацію, з якими обмеженнями, гарантіями, як це впливатиме на інших та розвиток суспільства в цілому з одного боку, та критерії цього права – правові, етичні, філософські, цивілізаційні тощо – з іншого. Отже, визначення поняття "інформація" потребує нового сучасного підходу та переосмислення, у тому числі в юриспруденції, що в свою чергу передбачає інтеграцію і синтез надбань різноманітних наукових дисциплін щодо інформації.

Слід зауважити, що коли йдеться про право на інформацію, в наукових публікаціях також застосовують термін «інформаційні права» і як синонімічне поняття, і як більш широке. Останнім часом термін «інформаційні права» витіснило поняття «цифрові права», яке, на нашу думку, змістовно від першого відрізняється, хоча використовується теж переважно як синонім. Таке заміщення понять зумовлено доктриною глобальної цифровізації, у тому числі у правовій сфері. Втім саме поняття цифровізації та цифрових технологій фактично є наступниками їхніх попередніх варіантів – відповідно термінів «інформатизація» та «інформаційні технології» (ІТ), а пізніше не менш сталого поняття «інформаційно-комунікативні технології» (ІКТ). Така сама трансформація відбулась із поняттям «інформаційне суспільство», яке кілька років тому трансформувалось у «цифрове середовище». Аналогічно, під кутом цифровізації розглядається зараз електронне судочинство / електронне правосуддя, зокрема конституційне судочинство – в контексті цифрового конституціоналізму. Отже йдеться не про змістовне перезавантаження попередніх напрацювань у контексті цифрової трансформації, а лише про термінологічне перезавантаження попередніх напрацювань у сфері інформаційних технологій (ІТ), які так само «перезавантажилась» спочатку в інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), а потім, власне, у цифрові технології.

Сьогодні в Україні для підвищення ефективності захисту цифрових прав доцільно розглянути питання їх впорядкування і класифікації, на підставі, зокрема, Хартії цифрових прав (The Charter of Digital Rights), прийнятої у 2014 р., та розробок міжнародної групи Європейські цифрові права (European Digital Rights) [1; 2].

Заслуговує на увагу підхід запропонований Монжосовою О. В., яка, розглядаючи європейську стратегію захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій, поєднує поняття «інформаційне суспільство» та «глобальну цифровізацію». Дослідниця відмічає, що відбувається актуалізація засобів захисту основоположного права на приватність у контексті захисту персональних даних та забезпечення конфіденційності [3, с. 39].

Треба відзначити, що конституційне закріплення права на інформацію ще не робить зрозумілим механізм його реалізації та захисту. Це стосується, наприклад, надання певної інформації державними органами і органами місцевого самоврядування за запитами громадян, особливо в умовах воєнного стану. Крім розробки чіткого механізму захисту права на доступ до різного роду інформації, її отримання, поширення, використання тощо в національному законодавстві, слід враховувати необхідність постійного узгодження національного законодавства з міжнародними нормами і стандартами в інформаційній галузі, які перманентно модернізуються.

У кризових ситуаціях у суспільстві проблема забезпечення конституційних прав громадян на інформацію заслуговує особливої уваги, бо постає загроза створення системи всеохоплюючого тотального контролю над суспільством взагалі та за кожним його членом зокрема, як вже було описано в антиутопії Дж. Оруела, де інформаційні технології використовуються саме для цього. Створення електронних баз даних, де зберігаються досє на все населення країни – сьогодні реальність у будь-якій країні, а враховуючи, що кожний громадянин має персональний податковий номер – ідентифікаційний код, збір та електронний обіг персональної інформації надзвичайно спростився.

Очевидно, що з боку держави гарантувати захист національного інформаційного простору, особливо за надзвичайних умов, можна лише шляхом обмеження доступу до інформації, контролю інформаційних потоків. Але треба зважати і на те, що з позицій “природно-лібертарної” моделі, запропонованої Шевчуком С. В., право на інформацію та конституційні права на автономію особи не походять від держави, а належить людині від народження, причому мають приблизно рівну юридичну силу та значущість. У випадку їх конфлікту між собою у західній юриспруденції застосовується метод конституційного тлумачення, який отримав назву методу балансування. Він полягає у тому, що пріоритетність цих прав визначається цінностями суспільства, як зазначає вчений [4].

Загальноприйнято, що у демократичному суспільстві конституційному праву на інформацію належить пріоритет. Це пояснюється насамперед необхідністю пошуку істини в результаті вільного обміну думками та ідеями. Абсолютної істини у природі не існує, тому жодна особа чи установа, а надто держава не має на неї монополії. Вільний обмін думками зумовлює суспільне піднесення, оскільки пробуджує інтелектуальний потенціал без остраху потрапити в немилість пануючої в суспільстві ідеології. У випадку обмеження свободи висловлювання кожна людина певною мірою може опинитися під тиском, оскільки невідомо, яку думку буде заборонено наступного разу. Адже

там, де немає дискусій, де неможливі публікації різних, навіть образливих суджень, люди позбавлені самостійного політичного вибору. А це означає, що опозиція не матиме жодних шансів прийти до влади шляхом переконання виборців.

Свобода особистості більш за все утверджується і підтримується свободою слова, свободою інформації. Її обмеження, як задекларовано у ст. 10 Конвенції про захист прав та основних свобод людини, може бути здійснено тільки в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського спокою. Європейський Суд з прав людини має значні напрацювання в галузі застосування цієї статті. Суд визначив свободу вираження поглядів як “одну з основних умов прогресивного розвитку демократичних суспільств і розвитку кожної окремої особи” (рішення у справі Хендісайда від 7 грудня 1976 р.).

Отже, згідно з нормами Конвенції, свобода вираження поглядів та інформації не є абсолютною. Держава може на законних підставах обмежувати цю свободу, незалежно від засобів, за допомогою яких були висловлені погляди, інформація або ідеї, але лише за умов, визначених у п. 2 ст. 10.

Під час соціального конфлікту право і політика активно включаються у сферу інформації, що може стати загрозою правам і свободам людей. З одного боку, необмежена свобода призводить до розбещеності, духовної деградації, лицемірства в суспільстві. З іншого – придушування та обмеження свободи веде до розширення адміністративної влади, розвитку корупції, застою, байдужості, і нарешті – до тоталітаризму, який видають за благо. Таким чином, надлишок свободи зумовлює хаос, а її нестача – застій. Вихід – знайти ту "золоту середину", між повною свободою та її розумним обмеженням, без якої неможливий справжній розвиток суспільства, цивілізації в цілому. За умов тотальної цифровізації всіх сфер суспільного життя знаходження раціонального балансу між обмеженням інформаційних прав та їх захистом є серйозною проблемою, від конструктивного рішення якої залежить ментальне здоров'я людей і збереження демократичних засад подальшого розвитку держав.

Література:

1. The Charter of Digital Rights. The EDRI papers. 2014. No. 10. 28 p.
2. European Digital Rights. <https://edri.org>
3. Манжосова О.В. Європейська стратегія захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 38–42.
4. Шевчук С. Конституційна теорія / Український центр правничих студій. Київ, 1999–2000. 117 с.